

K SLOVNÍ ZÁSOBĚ A PRÁVNÍ TERMINOLOGII KNIH DEVATERÝCH

Emanuel Michálek

Českému zemskému právu se dostalo významného literárního zpracování v životním díle Viktora Cornelia ze Všehrd.¹ Právnícký jazyk byl ovšem dobře propracován již mnohem dříve, jak o tom svědčí řada významných památek sahajících hluboko do doby předhusitské. Částečně již v době předhusitské, ale zejména za husitského revolučního hnutí a po něm pronikala čeština do všeho jednání právního, nejen v okruhu práva zemského, nýbrž i v právu městském. Důležitým činitelem v rozvoji právního stylu českého se stal dále evropský humanismus. S ním souvisí přesná formulace právních textů a kodifikace práva v této době.² Zásadou demokratizace kultury v době husitské nezůstal humanismus u nás omezen na úzký kruh latinisujících vzdělavců, jako tomu dlouho bylo v některých zemích, nýbrž užíval také jazyka národního. Na všechny tyto příznivé předpoklady Všehrdovo dílo tvořivě navazuje a dále je rozvíjí.

Tématem našeho příspěvku je slovní zásoba Knih devaterých, především pak její složka terminologická. Termín chápeme ve shodě s naší lingvistickou literaturou³ jako pojmenování pojmu, který patří do systému pojmů daného oboru. Svá pozorování neomezíme jen na pojmenování právních institucí v užším smyslu, nýbrž zahrneme do něho i pojmenování pojmů a skutečností s nimi souvisejících, např. názvy osob podle společenského postavení, podle příbuzenských svazků apod. Domníváme se, že je není možno pominout právě pro význam, jaký mají v právních textech. Po stránce jazykové neliší se žádným podstatným znakem od názvů právních institucí v užším smyslu. Pozornost zaměříme především na ty rysy, jimiž se Všehrd od starších právních památek odlišuje.^{3a} Představitelem právních knih předvšehrdovských budou v naší stati především Práva

¹ M. Viktorin ze Všehrd *O právech země české knihy devaterý*, vyd. H. Jireček, Praha 1874. Citujeme v textu pouze stranu vydání. O právníckém jazyce v době humanismu a bratrství srov. B. Havránek, *Vývoj spisovného jazyka českého*, Československá vlastivěda řada II, Praha 1936, 49 n.

² B. Havránek o. c. 58.

³ K. Sochor, *Příručka o českém odborném názvosloví*, Praha 1955, 8 n.; J. Horecký, *Základy slovenskej terminológie*, Bratislava 1956, 43.

^{3a} Srov. mou kandidátskou disertaci *Vývoj staročeské právní terminologie do pol. 15. stol.*, Praha 1958, rukopis.

zemská česká Ondřeje z Dubé,⁴ podle potřeby pak i texty jiné. Postupovat budeme podle slovních druhů.

Nejprve si všimneme adjektiv.

Mezi přídavnými jmény převládají v Knihách devaterých adjektiva v širokém smyslu vztahová a dějová (asi po 30 %). V menší míře se vyskytují adjektiva kvalifikující (asi 23 %). Zbytek připadá na adjektiva substantivizovaná.

Mezi adjektivy vztahovými se běžně vyskytují případy přivlastňování životným ať již jedinci (typ *jistcovy dědiny* 189, *dsky Václavovy* 160) nebo celému druhu (typy *svědomie hospodářské* 99 „svědectví hospodářů“, *starosta komorníčí* 30). U adjektiv, která označují vztah ke jménům věcným a k abstraktům, doloženy jsou typy *dni adventnie* 39 (nejhojnější), *súd dvorský* 110, *erbovní lidé* 89. Z poměrně hojného výskytu adjektiv těchto typů můžeme vyvodit závěr, že Všehrd přes své humanistické zaměření nepodlehł zde cizím vzorům natolik, aby užíval jiných konstrukcí (genitivu posesivního typu *hlas nepřitele*), nýbrž zachoval vcelku usus staročeský, který dával přednost přivlastku souřadnému.⁵ Proti stavu známému ze spisu Ondřejova není zde žádného podstatného rozdílu.

U adjektiv dějových mají zřetelnou nadpoloviční převahu (přes 60 %) adjektiva typu *hlava odkrytá* 35. Daleko za nimi zůstávají další typy dějových adjektiv *list provolací* 24 (asi 10 %) a *léta proslá* 26 (asi 5 %). Aní zde není možno mluvit o nějakém podstatném rozdílu proti poměrům v knize Ondřeje z Dubé. Veliké rozšíření typu *právo dovedené, dědictvie dané* v našich právních knihách souvisí s tím, že v jazyce právních památek byla značná potřeba prostředků vyjadřujících vlastnost patientu jako důsledek na něm vykonaného (popřípadě konaného) děje. Potřeba adjektiv vyjadřujících vlastnost agentu jako důsledek jím vykonaného děje byla již zřejmě menší. Souvisí to patrně mimo jiné i s tím, že zde byly ve větší míře dány možnosti i jiného jazykového vyjádření, např. pomocí adjektiv kvalifikujících, opisem apod.; srov.: *ne každému . . . jako neřádně na svět přišlému* 66 — *že by pŕvŕod nebyl lŕže pravého a řádného* 176; *páni nebo zemané, nejsú-li dobří a na cti zachovalí* 93 — *očistník má býti člověk dobrý urozeniem i zachováním* 96. Ve srovnání s právní knihou Ondřeje z Dubé pozorujeme však u Všehrda určitý vzestup typu *list provolací* 24. Jde o adjektiva s významem účelovým⁶ (*list provolací* 24, *přiznací* 181, *zatykací* 23; *šaty chodící* 223 apod.). Tento typ zůstává i v díle Všehrdově

⁴ *Nejvyššího sudího království českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká*, vyd. F. Čáda, Praha 1930. Citujeme O Dub a jednotlivé články vydání.

⁵ Srov. J. Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého* 4, Praha 1929, 156 n.

⁶ B. Havránek — A. Jedlička, *Česká mluvnice*, Praha 1960, 158. Srov. též J. Gebauer, *Historická mluvnice česká* III 2, Praha 1958, 89 n.; F. Trávníček, *Historická mluvnice československá*, Praha 1935, 385.

omezen na uvedené případy terminologických sousloví, známé i z jiných právních textů 15. století, zejména z listin. Významem se tato adjektiva liší od přídavných jmen utvořených z přechodníku přítomného (srov. *poručníku prodávajícímu, zapisujícímu nebo odcizujícímu* 167); označují činnost osoby nebo věci jako její právě probíhající nebo trvající vlastnost. Také tato adjektiva jsou u Všehrda poněkud častější než ve starších právních knihách. Je to snad možno vysvětlit působením latiny. I u Všehrda jsou však oba typy jen nevelkým zlomkem (asi 3,4 % celkového počtu adjektiv).

Pokud jde o množství dokladů, následují za adjektivy vztahovými a dějovými u Všehrda adjektiva kvalifikující. Je jich, jak už bylo řečeno, téměř $\frac{1}{4}$ celkového počtu adjektiv. Srovnáme-li tento stav se situací v knize Ondřeje z Dubé, kde je asi $\frac{1}{6}$ adjektiv tohoto typu, pozorujeme u Všehrda určitý vzestup kvalifikujících adjektiv. Tato skutečnost souvisí s celkovým rázem Všehrdova díla, které je stylisticky mnohem bohatší a rozvinutější než kterákoli ze starších právních knih, jak to vyžadovaly humanistické představy o stylu a jazyce. K nim patřilo i bohatství a odstíněnost epitet, při nichž se právě adjektiva kvalifikující uplatňovala značnou měrou. Na ukázkou uveďme si např. tento citát z Knih devaterých: *aniž já také ty obrany pro nepravé lidi spisují, ale pro dobré, upřímé, spravedlivé, věrné a sprostné, aby se uměli a mohli zlým, úkladným a lestným lidem brániti* 64. Jak mnohem prostěji hovoří o účelu svého díla Ondřej z Dubé: *coť píši nebo psáti budu, tohoť se nelekám mluvit i hlásati před každým člověkem, neb pro jiné nečiním než pro tvú (královu) čest a pro obecné české země dobré* O Dub 2.

Jiný takový dosti nápadný rozdíl mezi spisem Všehrdovým a právními knihami staršími spočívá ve značném vzrůstu substantivizovaných adjektiv u Všehrda. Netýká se to však typů *zemské dobré* 26, *památné* 100 označujících pojmy abstraktní nebo poplatky. Tyto typy dobře známé z právních památek předvšehrdovských zůstávají i u Všehrda v míře přibližně stejné, jako tomu bylo dříve. Zato se mění frekvence substantivizovaných adjektiv označujících osoby (13 % dokladů u Všehrda proti 3,5 % u Ondřeje z Dubé). Nejhojnější jsou substantivizovaná adjektiva označující osoby podle právního postavení, typ *pohnaný* 176, *kupující* 163. Ostatní typy sem patřící jsou méně časté: *chudý* 103, *pohončí* 88, *vinný* 61. Ojedinělý je typ *domácí* 47. Substantivizovaná adjektiva označující osoby podle duševních vlastností (celkem asi $\frac{1}{5}$ všech substantivizovaných adjektiv) vykazují typy *lestný* 123, *hrdý* 123, osoby podle vlastností fyzických (asi $\frac{1}{6}$ dokladů) jsou vyjádřeny typem *chromý* 95, méně často typy *nemocný* 60, *umrlý* 227. Růst adjektiv substantivizovaných možno nejspíše vysvětlit cizím vlivem (srov. co bylo řečeno výše o adjektivech na -cí).

Ještě důležitější složkou slovní zásoby Knih devaterých než jména pří-

davná jsou substantiva. Je to patrné již z jejich kvantitativního podílu na celkové slovní zásobě — jsou mezi doklady zastoupena počtem téměř dvojnásobným.

Mezi substantivy odvozenými z jiných slov jsou u Všehrda stejně jako v jiných právních knihách nejhojnější jména dějová. Dějová jména jsou především pojmenování zpředmětněných (předmětně chápaných) dějů a stavů,⁷ ale hojně jsou doloženy i významy posunuté, zejména u některých typů (*dóchod* 160, *oběd* 161, *obrok* 206, *rozdiel* 129, *slib* 70, *úrok* 28, *způsob* 79; *příhoda* 42, *výprosa* 24, *výsluha* 25). Nejnápadnějším rysem dějových jmen v Knihách devaterých je veliká početnost substantiv verbálních na *-(n)ie* (typ *kupovanie*). Tato substantiva značně převyšují ostatní typy dějových jmen (poměr asi 25:15, tj. více než 60 %). Mimo substantiva verbální na *-(n)ie* jsou v knihách devaterých zastoupena dějová jména typu *dôvod* 70 (asi 14 %) a jména typu *obrana* 70 (asi 12 %). Zbytek připadá na řadu typů málo doložených nebo ojedinělých (*moc* 101, *odúmrt* 23, *žaloba* 24, *kázeň* 110, *vražda* 66, *krádež* 85 apod.). Při srovnání s právní knihou Ondřeje z Dubé (a obdobně i s jinými staršími právními knhami) je především zřetelný silný vzestup substantiv verbálních na *-(n)ie* u Všehrda (u Ondřeje z Dubé připadá na 61 substantiv verbálních na *-(n)ie* 80 substantiv dějových ostatních typů, tedy ve srovnání s Všehrdem poměr opačný). Je otázka, čím tento stav vysvětlit. Bylo by možno poukázat v této souvislosti především na silné zastoupení slovesného živlu ve Všehrdově díle. Je dobře známo, že substantiva verbální mají ke slovesům nejbližší již tím, že na rozdíl od ostatních dějových jmen rozlišují slovesný vid, že se tvoří pravidelně od každého slovesa apod.⁸

Na rozlišování vidových rozdílů u substantiv verbálních v Knihách devaterých ukazují hojná korelativní tvoření od téhož základu: *kúpenie* 163 — *kupovanie* 163; *prodanie* 163 — *prodavanie* 163; *prodlenie* 109 — *prodlévanie* 53; *vysvědčenie* 39 — *vysvědčovanie* 97; *zachovanie* 142 — *zachovavanie* 197 apod. Na výběr a frekvenci substantiv verbálních působil známý sklon odborného stylu k jmennému vyjadřování. Tato tendence je patrná již v právních spisech předvšehrdovských. Od nejstarších dob byla řada termínů vyjadřována právě slovesnými substantivy, která jsou vlastně přesunutím obsahu slovesa do kategorie substance. Takovýchto dávno obvyklých pojmenování používá ve svém díle i Všehrd, srov. *bránie* 58; *drženie* 82; *panovanie*, *odhádanie*, *uvázanie* ... *škod ohledanie* 179; *roku*

⁷ A. Mátl, *Abstraktní význam u nejstarších vrstev slovanských substantiv (kmenů souhláskových)*, Studie a práce linguistické I, Praha 1954, 131.

⁸ F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny* 2, Praha 1951, 1404 n.; H. Safarewiczowa, *Rzeczowniki zwrotne w języku polskim*, Język polski 34, 1954, 332 n. O úzké spojitosti mezi slovesem a odvozeným substantivem verbálním v ruštině 16. století a o intenzitě tvoření dějových jmen v této době srov. I. P. Romanova, *Iz istorii otgлагольных существительных на -nie, -enie, -tie v russkom jazyke 16 v.*, Slovjans'ke movoznavstvo 2, Kyjev 1958, 54—88.

opravenie 142 atd. V některých případech je patrné, že vlastně dějové jméno záměrně nahrazuje určitý slovesný tvar, např. z příčin stylistických (aby nedocházelo k opakování téhož slova apod.): *komuž se miesto dáva nebo zóstaví, aby se potom priznal a byl doložen na prázdne miesto jemu zóstavené, od toho doloženie berú se čtyři groše* 403 (m. od toho, že byl doložen). V odborné literatuře bylo ukázáno, že podstatná jména slovesná, jako nejsnazší typ tvoření abstrakt, jsou hojná již v překladové literatuře české 13. století.⁹ Obdobně můžeme říci, že Všehrd uhrazuje zvyšující se potřebu substantiv dějových právě pomocí substantiv verbálních na *-(n)ie* pro snadnost jejich tvoření, zejména u některých typů. Tak např. u dějových jmen s předponou *ne-* připadají na 12 dokladů substantiv verbálních typu *neopravenie* 108 jen 2 doklady ostatních typů dějových (*nemoc* 42, *nezprava* 127). Konečně nelze při úvaze o příčinách vzestupu substantiv verbálních na *-ie* pominout ani možný vliv cizí (srov. např. velké rozšíření dějových jmen typu *acclamatio* — od slovesa *acclamo* — v latině apod.). Případy takového působení nemůžeme hodnotit jako mechanické napodobování cizích jazyků, motivované třeba nerozvinutostí příslušného oboru v jazyce národním. Víme, že čeština měla právní terminologii značně bohatou a vyspělou již dávno před Všehrdem. Spíše je se třeba dívat na podobné jevy jako na uvědomělé přibližování češtiny ke klasickým vzorům a vyrovnávání se s nimi. Ve Všehrdově díle nejsou vzácností takové případy, kdy máme vedle sebe doložena substantiva verbální na *-(n)ie* a substantiva dějová jiného typu. Zde pak jde někdy o zřetelnou diferenciaci významovou, srov.: *zprava ... jiného nic nenie než dědictvie svého nebo cizieho pro dědictvie prodané, zastavené nebo zapsané ... zavazenie* 185 — *neb se všickni mūdři obecného spravování varovati radie* 121; *súdce .. próvody, dóvody, obrany, vývody súdle* 70 — *práva na vrch dovedením* 82; *ani zástavú, ani zápisem, ani kterým jiným vkladem* 165 — *toho úředničieho mezi strany vkládanie* 93. Jindy jde o slova téhož významu: *nárok* 176, *nářek* 48 — *nařčenie* 176; *přievod* 179 — *převedenie* 179; *útok* 105 — *utčenie* 105; *vkład* 165 — *vloženie* 103; *výboj* 153 — *vybitie* 153; *závada* 35 — *zavazenie* 185. Tyto případy patří k tzv. morfologickým synonymům, která ovšem neruší poměrně ustálený ráz staročeské právní terminologie. Podobné jevy nejsou ani v moderním názvosloví něčím neznámým.¹⁰

Početně je v Knihách devaterých zastoupena také další skupina abstrakt, jména vlastností. Se jmény dějovými spojuje tuto kategorii i ta okolnost, že zde dochází k vyhraňování určitého typu, který se stává příznačným pro celou skupinu. Jako to byla u dějových substantiva verbální na *-(n)ie*, zde jsou to podstatná jména typu *bezděčnost* 163. Mezi jmény vlastností

⁹ B. Havránek, *Vývoj* 20.

¹⁰ J. Horecký, *Miesto a úloha synonym v terminológii*, Slovenské odborné názvoslovie 2, 1954, 354.

zaujímají substantiva na *-ost* téměř 63%. Z ostatních typů je v této skupině u Všehrda produktivním jen typ *člověčenství* 204 (skoro $\frac{1}{4}$ dokladů). Na ostatní typy jsou doklady jen ojedinělé. Sem patří starobylé typy *křivda* 122, *dobrota* 96, *nesnáž* 98. V starších právních knihách byly v této oblasti poměry méně vyhraněné, jak ukazuje spis Ondřejův. Zde je poměr typu *důstojenství* O Dub 11 k typu *lenost* O Dub 79 pět ku třem. Charakteristický je dále ve srovnání s texty staršími v Knihách devaterých růst jmen vlastnosti vůbec — proti knize Ondřeje z Dubé je počet jich téměř dvojnásobný. Je to v souhlase s rostoucí potřebou výrazů abstraktních v odborném vyjadřování. Že pak bylo převážně používáno přípony *-ost*, lze snad vysvětlit její jednoznačností a výrazností.

Další důležitou skupinou jsou v slovní zásobě Knih devaterých jména činitelská. Převládá tu typ *plátce* 213 (asi $\frac{1}{3}$ dokladů). Za ním podle frekvence následuje typ *držitel* 24 (více než $\frac{1}{5}$ dokladů) a typ *vazač* 87 ($\frac{1}{7}$ dokladů). Ostatní typy jsou jen docela ojedinělé (*písař* 30; *svědek* 23; *sudí* 24; *lapka* 42; *vládyka* 21). Totéž platí také o typu *původ* 22 a *posel* 24, u nichž však jde snad o významový posun jmen původně dějových. Ve skupině jmen činitelských není žádný podstatný rozdíl mezi dílem Všehrdovým a spisem Ondřeje z Dubé.

Početnou skupinou jsou u Všehrda j m é n a ze stanoviska češtiny n e o d v o z e n á (z á k l a d n í),^{10a} domácí i přejatá. Nápadné je zde poměrně velmi bohaté zastoupení substantiv označujících pojmy a představy abstraktní (typ *cena* 163) — je to téměř třetina všech neodvozených domácích substantiv, u Ondřeje z Dubé je podstatných jmen tohoto typu asi $\frac{1}{7}$. Také jména osob podle jejich společenského a právního zařazení jsou dosti hojná, asi $\frac{1}{4}$ všech neodvozených domácích substantiv (typ *bratr* 25) — u Ondřeje z Dubé asi $\frac{1}{5}$. Ještě výrazněji jsou jména osob zastoupena ve skupině jmen přejatých (typ *císař* 124), kde tvoří skoro polovinu dokladů — u Ondřeje z Dubé asi třetinu. Zato zastoupení abstrakt je v této skupině daleko slabší — méně než $\frac{1}{10}$. Přibližně stejný je i stav v Právech zemských Ondřeje z Dubé. Ve srovnání s dílem Ondřejovým jsou jména přejatá u Všehrda o něco hojnější (asi 12 % proti necelým 10 %). Hlavní podíl na přejatých jménech mají vedle názvů osob pojmenování některých institucí a zařízení administrativních (typ *akta* 27, *cedule* 107 apod.). — Podle původu převládají u Všehrda slova řeckolatinská (59 %) nad germánskoněmeckými (41 %). Německého původu jsou některá slova z oblasti vojenské¹¹ (*hajtman* 28, *húf* 151, *šturm* 153), správní a hospodářské (*hofmistr* 110, *maršálek* 110, *purkmistr* 73, *purkrabie* 22, *truksas* 33, *šenk* 33; *frajmark* 163, *grunt* 198, *kšaft* 51, *penieze* 49, *rada* 21), konver-

^{10a} Neodvozená jména nejsou ze stanoviska češtiny utvořena z jiného slova, ale sama zpravidla bývají základem pro tvoření dalších slov.

¹¹ K těmto výkladům srov. B. H a v r á n e k, *Vývoj* 56 n.

zační výrazy městských vrstev (*tulmač* 70, *truhla* 153, *fortel* 68, *maštale* 153, *špitál* 172). Původu řeckolatinského jsou především slova z oblasti církevní (*jeptiška* 172, *kanovník* 172, *kaplan* 172, *kollegiát* 172, *mnich* 172, *opat* 117, *papež* 124, *prelát* 27, *probošt* 30, *převor* 117, *prima* 31; *fara* 156, *kapla* 172, *klášter* 117, *konvent* 117, *kostel* 172, *oltář* 172), z oblasti školské a administrativní (*císař* 124, *filosof* 101, *gubernator* 58, *ingrossator* 30; *akta* 27, *almara* 153, *cedule* 107, *kvatern* 97, *majestát* 33, *pargamén* 161, *registra* 34, *list přiznací, kterémuž rekognicie říkají* 181, *relací* 22, *titul* 104, *kathedra* 33, *koleje* 156, *škola* 172, *punkt* 94, *summa* 60 apod. — Celkem lze říci, že se podíl výrazů německého původu v Knihách devaterých snížil ve srovnání s dílem Ondřeje z Dubé (41 % Všeh, 45 % O Dub) ve prospěch slov původu řeckolatinského.

V terminologické slovní zásobě Knih devaterých jsou poměrně hojně zastoupena také slovesa. Počtem následují hned za substantivy. Po stránce významové (lexikálně sémantické) jsme je rozdělili¹² na skupinu sloves označujících činnost, zejména činnost duševní v širokém smyslu (*verba sentiendi et dicendi*), dále na slovesa vyjadřující takové lexikální významy, jejichž základem je pohyb, na skupinu sloves stavových a konečně slovesa kausativní a faktitivní.

Nejpočetnější skupinou jsou v Knihách devaterých (stejně jako v starších právnických knihách) *verba sentiendi* (asi 58 %). Nejhojněji jsou mezi nimi zastoupena slovesa čtvrté (28 %) a páté (35 %) třídy (tříděno podle infinitivního kmene). Ve čtvrté slovesné třídě jde převážně o prefigovaná (tj. odvozená pomocí předpony) slovesa dokonavá (typ *domluviti* 76, asi 60 % dokladů). Neprefigovaná slovesa dokonavá (typ *kúpti* 171) jsou ojedinělá. Zato jsou hojná slovesa prostá vidu nedokonavého ($\frac{1}{4}$ všech sloves čtvrté třídy). U sloves páté třídy je nejpočetnější typ *dobývati* 29 (45 %). Jinou takovou poměrně početnou skupinu sloves představuje v páté třídě typ *dělati* 73 (14 %). Obdobná je situace také ve třídě šesté, kde mezi nejfrekventovanějšími typy sloves *obnovovati* 182 a *jmenovati* 22 je poměr 3,2:1. U sloves dokonavých převládají ovšem typy prefigované, také v páté třídě, typ *othádati* 83 je zastoupen 39 % proti zcela ojedinělému *kázati* 24 ve významu „rozkázati“. Obdobné jsou poměry i ve třídě první, kde jsou perfekтива představována jen prefigovanými (typ *dočísti* 106) a imperfektiva naopak jen slovesy bez předpony (typ *čísti* 94) — vzájemný poměr těchto typů je 5:1. Stejně je tomu i ve třídě druhé a třetí. Srovnáme-li nyní stav pozorovaný u Všehrda s výskytem sloves v knize Ondřeje z Dubé, zjistíme, že u Všehrda silně vzrostly typy *dobývati* a *osvědčovati* (více než dvojnásobně). Protože se

¹² Srov. třídění A. Dostála, *Studie o vidovém systému v staroslovenštině*, Praha 1954, 100 n.

tato otázka týká i jiných slovesných skupin, pojednáme o ní souhrnně níže.

Další velkou lexikálně významovou skupinou (asi 34 % všech sloves) jsou slovesa pohybu. Zde jsou nejpočetnější předponová sekundární imperfektiva páté třídy (tj. odvozená od prefigovaných dokonavých) typu *dosahati* 226, *doháněti* 115 (asi $\frac{1}{5}$ dokladů). Spolu s prostými imperfektivy (typ *dávati* 23, více než 9 % dokladů) zajišťují v páté třídě téměř čtyřnásobnou převahu slovesům nedokonavým nad perfektivy (typ *dohnati* 105). Podle počtu dokladů následuje za pátou třídou první třída slovesná. Zde však naopak je rozhodná převaha (přes 80 %) prefigovaných perfekтив (typ *obvěsti* 153) nad neprefigovanými imperfektivy (typ *jíti* 22 – 15 % dokladů). Je to v této sémantické skupině jediná slovesná třída spolu s třídou třetí (ta má však v této významové skupině jen ojedinělé doklady typu *obdržěti* 25, *státi* 23), kde mezi perfektivy jsou jen slovesa prefigovaná a mezi imperfektivy jen slovesa prostá. Ve čtvrté třídě jsou většinou prefigovaná perfektiva (typ *nastúpiti* 168 – 67 % dokladů). Připočítáme-li několik perfekтив prostých (typ *chytiti se* 62), mají zde slovesa dokonavá téměř čtyřnásobnou převahu nad prostými imperfektivy typu *brániti se* 151. Ještě výraznější je převaha perfekтив (typ *dosáhnúti* 226 a typ *hnúti* 94) ve třídě druhé, kde se imperfektiva vyskytují jen zcela ojediněle (typ *táhnúti* 59). Srovnání se starším stavem, jak jej zachycuje kniha Ondřeje z Dubé, ukazuje zase především značný růst typu *dosahati*, *doháněti* (předponová sekundární perfektiva), jako jsme to pozorovali u sloves činnosti.

Nejmenší významovou skupinou jsou slovesa stavová (asi 7 % celkového počtu sloves). Zde je nejfrekventovanější třída třetí (37 %) a pátá (28 %). Již lexikálním významem sloves této skupiny je dáno, že převahu tu mají imperfektiva. V páté třídě typ *obývati* 110 a *bývati* 97 daleko převyšuje perfektiva typu *udělati* 153 (poměr 13:3). Ve třetí třídě je typ *držěti* 24 a *příležěti* 24 asi třikrát početnější než dokonavá slovesa typu *poseděti* 160. Archaický typ *příležěti*¹³ je i u Všehrda dobře doložen. Není možno mluvit o jeho úpadku ve srovnání s dílem Ondřejovým. Nápadný je v této skupině malý počet sloves třídy první ($\frac{1}{7}$ sloves této skupiny – typ *sníti* 87, *býti* 95) a zejména sloves třídy čtvrté, která je v ostatních skupinách mezi nejpočetnějšími. Slovesa stavová mají ve čtvrté třídě doklady jen docela ojedinělé (typ *stačiti* 132, *vystačiti* 132).

Mezi slovesy Knih devaterých je také poměrně dosti početná skupina sloves odvozených od substantiv (asi 10 % z celkového počtu sloves). Nejhojněji se mezi nimi vyskytují slovesa typu *odsúdit* 22 (z 53 sloves je 22 sloves typu *odsúdit*, z toho 7 sloves se základem *súdit*). Ostatní

¹³ Srov. I. Němec, *Vývojové problémy soudobé nauky o vidu*, *Slavia* 28, 1959, 313.

typy dokonavých jsou ojedinělé. Mezi imperfektivy jsou nejčastější slovesa typu *činiti* 47 (14 dokladů z 53 sloves) a typu *jmenovati* 22 (7 dokladů na 53 sloves). Od cizích základů jsou odvozena slovesa *falšovati* 182, *frajmarčivati* 163. V této skupině sloves odvozených od substantiv jsou slovesa dokonavá i nedokonavá zastoupena přibližně stejným dílem. Mezi dokonavými mají naprostou převahu kompozita (26 ze 27 sloves), mezi nedokonavými naopak zase slovesa bez předpony (23 ze 26 sloves).

V menší míře vyskytují se v Knihách devaterých faktitiva (skoro 5 %) a kauzativa (skoro 4 %).^{13a} Obě skupiny rozlišujeme pro jejich různý původ: k faktitivům řadíme denominativní typy odvozené od přídavných jmen (*čistiti* 93), ke kauzativům naopak typy deverbativní, odvozené od sloves (*saditi* 34). Mezi faktivity převládají slovesa typu *připraviti* 113 (12 z 21 dokladů, z toho 5 prefigovaných se základem *praviti*) a typu *naplňovati* 160 (7 z 21 dokladů). Neprefigovaná jsou výjimkou (*saditi* 34).

Perfektiva převládají nad imperfektivy v míře nepřilíš velké (poměr 4:3). Mnohem větší je převaha perfektiv mezi kauzativy (13 dokonavých na 4 nedokonavá). Mezi perfektivy je nejpočetnější typ *doložiti se* 52 (z 13 dokladů je 7 prefigovaných se základem *ložiti*) a dále typ *postavovati* 49 (3 doklady). Neprefigované sloveso se vyskytuje jen výjimečně (*saditi* 34 „dosazovati úředníky“).

Porovnáme-li slovesa ve Všehrdově díle se stavem, který nacházíme v starších památkách, můžeme zde zaznamenat určité rozdílné rysy. Je to především dosti výrazná převaha vidové dvojice příponové typu *provolati* — *provolávati* nad typem předponovým *volati-provolati*. Tato převaha je dána u Všehrda větší propracovaností slovesa pro terminologické účely (v zájmu formálního odlišení odborných významů): typ *volati* nebyl významově specifikován pro právní oblast, např. sloveso *volati* mělo vedle terminologického významu „veřejně oznamovati, ohlašovati“ i význam neterminologický „clamare“, kdežto *provolávati* bylo již specifikováno ve výše uvedeném terminologickém významu u Všehrda i v jiných dokladech (asi od poloviny 15. stol.).

V Knihách devaterých tato skutečnost vystupuje zřetelněji než ve starších památkách právních, protože Všehrd častěji používá obou členů vidových dvojic nežli texty dřívější. Tvoření vidových dvojic pomocí přípon je ovšem proces starý, rozvíjející se v historické době na základě nejstarších praslovanských vidových dvojic příponových.¹⁴ Tento starobylý jev dochází v Knihách devaterých širšího uplatnění než ve starších knihách zemského práva.

Trochu jiná je situace u dalšího rysu, kterým se Všehrdovo dílo liší od

^{13a} Význam těchto sloves se dá označit jako „působiti, aby se něco dalo“ nebo „aby někdo něco dělal“, F. K o p e č n ý, *Základy české skladby*, Praha 1958, 131.

¹⁴ I. N ě m e c, *Iterativnost a vid*, Slovo a slovesnost 19, 1958, 195.

dřívějších právních památek. Máme tu na mysli frekventativa typu *brá-
vatí*, odvozená z imperfektiv pomocí přípony *-va-*. Tady jde o typ poměr-
ně pozdní, který v češtině 14. století není ještě rozvinut.¹⁵ U Všehrda
nejdou vzácností frekventativa jako *brávatí* 400, *frajmarčívati* 163, *cho-
vávati* 160, *jezdívati* 402, *znamenávati* 361.

Celkem se ukazuje, že se živel slovesný v Knihách devaterých bohatě
uplatnil. Jak jsme viděli, má tento jev určité důsledky i v oblasti jmen
dějových.

Kromě slov odvozených a slov z hlediska češtiny základních najdou
v slovní zásobě Knih devaterých také slova složená. Jejich podsta-
tou — jak známo — je, že se v jediném slově spojují dva nebo několik
slovních základů. Složená slova se vyskytují ve Všehrdově díle u sub-
stantiv i adjektiv. U obou těchto slovních druhů najdou jak kompozita
vlastní (kmenová), tak i spřežky.¹⁶ Poměr mezi vlastními složeninami
a spřežkami je 1:3. Z vlastních složenin jsou zastoupeny zvláště typy
cizozemec 47, *zloděj* 112, *polúletie* 202. Poněkud stranou stojí typ *kuch-
mistr* 33. Tyto složeniny jsou různého stáří. Některé vznikaly cizím vli-
vem, srov. např. střhn. *küchenmeister* „küchenmeister, oberkoch (als
hofbeamter)“.¹⁷ Ze spřežek se vyskytují u Všehrda typy *miestokomorník*
30 (¹/₃ dokladů), *spolupóvod* 30 (¹/₅ dokladů), *svévolnost* 25. Po stránce
významové jsou mezi kompozity především jména osob podle původu (*ci-
zozemec*), úředního nebo právního postavení (*miestokomorník*, *spolupó-
vod*), jména příslušníků zaměstnání (*kuchmistr*) a dále názvy pojmů
časových (*poledne*, *polúletie*).

Na rozdíl od substantiv převládají mezi adjektivy složeniny vlastní (typ
dobrovolný 112), spřežky jako *jedenkaždý* 163, *pamětihodný* 137 se vy-
skytují spíše jen ojediněle.

Ze srovnání se staršími právními knihami vyplývá, že u Všehrda je
kompozit využito v míře poměrně větší, než tomu bylo dříve. Projevuje
se to ve větší rozmanitosti typů složenin i ve větším počtu dokladů na
jednotlivé typy. Proti stavu v Právech Ondřeje z Dubé přibýly typy *spolu-
póvod*, *miestokomorník* a složená odjektiva. I u Všehrda jsou však kompo-
zita v celkové slovní zásobě jen nevelkým zlomkem (asi 3 %).

Významnou složkou slovní zásoby Knih devaterých jsou také sdru-
žená pojmenování (sousloví). Jejich podstatou je determinativní
spojení alespoň dvou slov tvořících pojmenovací jednotku, tedy takovou,
která je ustálena a vyskytuje se i mimo větný kontext.¹⁸ V některých pří-
padech je dosvědčeno vedle sebe sdružené pojmenování a pojmenování

¹⁵ I. Němec, *Iterativnost*, 197.

¹⁶ M. Helcl, *K tvoření slov skládáním*, sb. O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958, 171; F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny* 1, 389 n.

¹⁷ Matthias Lexers *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*, 28. vyd., Lipsko 1956.

¹⁸ J. Horecký, *Základy*, 107 n.

jednoslovné ve stejném významu, srov. *královská milost* 21 — *král* 21; *poruční otec* 168 — *poručník* 111; *vládycký člověk* 134 — *vládyka* 21. Podobně u typů slovesných (viz o nich níže): *panování činiti* 74 — *panovati* 201; *otpor učiniti* 24 — *odepřieti* 24; *panování udělati* 201 — *opanovati* 83. V mnoha případech však existovalo patrně jen pojmenování sdružené bez jednoslovné paralely, srov. *dsky menšie* 28; *list provolací* 24; *památné knihy* 22 apod. Nejfrekventovanějším typem je v Knihách devaterých sdružené pojmenování vzniklé spojením adjektiva se substantivem (55 % případů). Nejhojnější jsou v tomto typu adjektiva v širokém smyslu vztahová (*dsky zemské* 22 — 46 % dokladů) a dále adjektiva kvalifikující, většinou neodvozená (*plná moc* 22). Tato adjektiva se vyskytují také v podobě stupňované (*dsky menšie*). Kvalifikující adjektiva najdeme ve více než 30 % případů sdružených pojmenování tohoto typu. Méně častá jsou ve sdružených pojmenováních adjektiva dějová (asi $\frac{1}{5}$ dokladů: *list provolací* 24, *právo stané* 28).

Druhou jen nemnoho početně slabší skupinou mezi sdruženými pojmenováními tvoří typy slovesné.¹⁹ Většinou tu jde o spojení slovesa se substantivem, které bývá objektem. Slovesnou složku představují slovesa (z velké části jde o perfektiva), jejichž věcný význam je do určité míry oslaben (srov. *otpor učiniti* 24, *konec vzieti* 23, *odhádanie činiti* 28 apod.). Nositelem věcného významu je především složka jmenná. Jmenná část sdruženého pojmenování může být tvořena také adjektivem (typ *živ býti* 182), ale tyto případy jsou celkem řídké. Dosti hojný je takový typ sdruženého pojmenování, v němž je sloveso spojeno s adverbium nebo s předložkovým pádem zájmena (*dosti mieti* 21; *dosti učiniti* 22; *vzieti před se* 138). Tyto případy dosahují asi jedné čtvrtiny mezi slovesnými typy sdružených pojmenování. Po stránce významové jsou mezi souslovími především jména osob podle právního a společenského postavení (*duchovní člověk* 184, *kmet zemský* 103, *královská jasnost* 21, *lidé kmetci* 196, *lidé svatební* 149, *najvyšší komorník* 30). Jinou takovou významovou skupinou jsou jména úřadů a zařízení s nimi souvisejících (*dsky menšie* 28, *dsky zemské* 22, *list provolací* 24, *súd zemský* 22). Sem bychom mohli zařadit i některé typy slovesné: *odhádanie činiti* 28, *panování udělati* 201, *zvod činiti* 28, *konec vzieti* 23. Souslovím bývají vyjádřeny také některé pojmy časové (*suché dni* 24, *úterní den* 104, *den všední* 133) a abstrakta (*dobrá vóle* 27, *plná moc* 22, *právo stané* 28, *většie strana* 30). Celkově možno říci, že podobně jako starší právní knihy (a přibližně ve stejné míře) využívá sdružených pojmenování i Všehrd jako výstižného a přesného lexikálního prostředku. Tam, kde existovalo paralelní pojmenování jednoslovné, mohla sdružená pojmenování plnit funkci stylistickou.

¹⁹ K. Sochor, *Příručka*, 19 n.

Pokusíme-li se na závěr shrnout hlavní výsledky, k nimž jsme při zkoumání Všehrdovy slovní zásoby a terminologie dospěli, budeme moci říci asi toto:²⁰ Především je třeba konstatovat, že Všehrd navazuje ve své slovní zásobě a zejména v její terminologické části docela přirozeně a uvědoměle na jazyk starších právních památek. Rozdíly jsou dány (jak jsme uvedli na příslušných místech) hlavně snahou o zpřesňování odborných názvů, směřováním k jednoznačnosti a významové i formální určitosti. Sem patří bohaté využívání přípony *-ost* u jmen vlastností, prefixovaných typů slovesných a vidových dvojic. S poměry u sloves souvisí pak vzestup frekvence substantiv verbálních. Do této souvislosti můžeme řadit i hojnější výskyt kompozit a dosti velkou frekvenci jmen činitelských s příponou *-tel*. Všechny tyto jevy můžeme označit jako terminologizaci lexika, popřípadě jako důsledky tohoto procesu. Jiným takovým rysem příznačným pro Všehrda je růst abstrakt. Na rozhraní 14. a 15. století v právní knize Ondřeje z Dubé zaujímala abstrakta asi 52 % z celkového množství substantiv. Tento sám o sobě již značný podíl stoupl v Knihách devaterých ještě asi o 10 %. Je to jistě projevem pokroku v abstraktním myšlení. K němu účinně přispíval i postupující kulturní proud humanistický, na jehož rozvoji v naší národní kultuře se Všehrd sám významně podílel.

²⁰ Je nepochybné, že velká část pozorování i závěrů, k nimž jsme dospěli rozbořením díla Všehrdova i textů starších, se neomezuje jen na právní názvosloví, nýbrž platí i pro ostatní slovní zásobu staré češtiny. Vyplývá to již ze skutečnosti, že jazyk staročeských právních památek je neoddělitelnou a významnou částí spisovné češtiny. Tím ovšem nepopíráme, že staročeská právní terminologie má své specifické rysy. Srov. kandidátskou disertaci citovanou v poznámce 3a.